Վանքի ներկա շինությունը վերջավորված է ՉՀ (=1321) թվին, որ յելնդավոր տառերով յերևում է շինության հարավային պատի ճակատին: Վանքը գտնվում է բերդից, որ այժմ Պողի բերդ է կոչվում, քիչ դեպի հյուսիս-արևմուտք Թեաքաղեոնդյուրան սարի հարավային փեշերին, մի սքանչելի բարձրավանդակի վերա, շրջապատված վայրի վարդենիների թփերով, որի համար և մահմեդականների կողմից Գյուլվանք կոչված: Վանքից քիչ հեռու զանգակատունն է, կամարակապ մի փոքրիկ շենք, արտասովոր մեր զանգակատան շենքերի համեմատությամբ, որի կիսեղծ և դժվարընթեռնլի արձանագրությունը, տարաբաղդաբար, կորցրել ենք: Յեկեղեցու շինության և նախնական պատմության աղբյուրները արձանագրություններն են:

Քիչ վերև արդեն հիշեցինք, թե յեկեղեցին շինված է կամ ավելի ճիշդ վերջավորված է 1321 թվին. մենք հիշեցինք նաև Եաչիի արձանագրության մասին, որ կրում է ՉՀԱ (1322) թվականը (պատկ. 80), մինչդեռ նա մեռած էր արդեն ՉԿէ (1318) թվի նավասարդից առաջ: Այս անախրոնիզմը բացատրել կարելի յէ միայն նրանով, որ շենքն սկսված է հոր կենդանության ժամանակ, բայց վերջավորված է մի քանի տարի հետո՝ որդու ժամանակ, որին ապացույց կարող է լինել և այն հանգամանքը, որ վանքի հյուսիսային պատի վերա քանդակված է Եաչիի և Ամիր-Հասան Բ.-ի պատկերները իբրև վանքի հիմնադիրների, որ մինչև այժմ սխալմամբ Պողի և նորա Ամիր-Հասան Ա. որդունն է համարվել: Այս մասին քիչ հետո: Վանքի շինությունը, ուրեմն, տևել է մոտավորապես 4—5 տարի, որ անհասկանալի յէ խկապես այսպիսի մի փոքր շենքի համար*:

Եաչիի արձանագրությունը հետաքրքրական է ոչ միայն հնագրական տեսակետով, յուր բազմաթիվ, նախկին դարերի համար անսովոր ձևի կցումներով որ շատ դժվարացնում է ընթերցումը, այլ և նվիրված Տանձի հողի չորս սահմանների որոշումով, ժողովրդական բառերով և արտահայտություններով: Այդ դժվարությունն է յեղել պատճառը, որ Ջալալյան, Բաջբերունի, նրանց հետևող Ալիշան և ապա Սխոսվ կամ չեն հիշատակում այդ արձանագրությունը կամ շատ թերի և արատոտ ընթերցում են տալիս: Բարեբաղդաբար Լալայանցի և մեր լուսանկարներով ամբողջացած են այս և բոլոր կարևոր արձանագրությունները, որով հնարավորություն է տրվում բանասերներին վերստուգության յենթարկելու նրանց ընթերցումը: Արձանագրությունը գրված է Պարոն Ամիր-Հասանի որդի Եաչիի կողմից, որով հայտնում է, թե նորակնունք, այսինքն նոր օծված սուրբ Աստվածածին և սուրբ Կարապետ յեկեղեցուն, Գրիգոր ճգնավորի հայրության ժամանակ «վախմ» է տալիս Տանձի հողը «հանդ» ու սահման? յուր չորս «հատովն», այն է վերի ու ներքին ճանապարհով, յերկու ձորամիջով, Բարարտոյ? ձորն գանձհանի առով, ներքի ջրախառով ու բերդի ձորով: Միաբանները որոշում են չորս պատարագ Աստվածածնի փոխման տոնին: «Հակառակար»-ին Հուդայի և Կայենի բաժինն է սպառնում: Նորակնունք բառը արձանագրության մեջ ցույց է տալիս, որ գրված է Եաչիի մահվանից և շենքի վերջավորությունից հետո, ինչպես հաստատում է արձանագրության վերջում դրված թվականը «Թվ. ՉՀԱ»: Դժվար է, ի հարկե, այժմ ճշգիվ որոշել, թե որո՞նք են «վերի» և «ներքի» ճանապարհները, բայց դոցանից մեկը, հավանորեն, այն ճանապարհն է, որ Բաշքյանդ գյուղից Պողշա կապ կոչված ժայռերի տակով (Բարար? ձոր) անցնում է դեպի վանքի բանձրավանդակի արևմտյան ստորոտը, ուր խառնվում են հյուսիսից և հարավից յեկող յերկու վտակները (Ջրախառը), բարձրավանդակին մի տեսակ սուր թերակղզու ձև տալով: Հարավային վտակի հյուսիսային ճյուղն է, որ հոսում է բերդի ձորով, որի աղբյուրները բղխում են կարծեցյալ Գլաձորի մոտերքից: «Գանձհանի առը» պիտի լինի վանքի բարձրավանդակի արևմտյան ձորը, որ ձգվում է հարավից դեպի հյուսիս՝ Թեաքաղեոնդյուրանի լանջերը. այդ բարձրավանդակը, հիրավի, պղնձի հանքեր ունի և վանքի մոտից բղխող աղբյուրից փայլուն, մետաղի ավազ է դուրս գալիս: Արձանագրությունը պատմական մի վկայություն է մի ժամանակ բանուկ հանքերի համար:

Ամիր-Հասան Բ.-ն էլ ունի յուր արձանագրությունները. դոցանից մեկն անթվական է և գրված է 1340 թվականից ոչ ուշ, յերբ նորա կինը առանձին արձանագրությամբ յուր հոգու բաժինն է տալիս վանքին: Արձանագրության համեմատ «Ամիր-Հասանի որդի Էաչո» և «Բորա դստ (դուստր) Ջաքարաի» հայտնում են, թե Խոտորալեզում իրենց հայրենի Նախագպարենց? Ջահենենց այգին և Դավթենց այգետեղի կեսը տալիս են «ս: անապատիս եւ Գրիգորի գերեզմանիս» հիշատակ՝ հայր Մկրտչի ձեռքով՝ իրենց և իրենց նախնյաց համար: Վանահայրը յուր միաբանների հետ տարին չորս պատարագ է սահմանում Ավագ

* Հավանորեն այս հապաղման պատճառը յերկրի խառնակ վիճակն էր, որի մասին մեզ գաղափար է տալիս Հովհաննես գրչի հիշատակարանը, նկարագրելով հատկապես Գեղարքունիքի վիճակը. «յարեաւ ոմն անօրէն Ղուռումչի, որ պատերազմեցաւ ընդ պարոն Զաւպանի և արար փախստական», յերկիրը, յեկեղեցիները, գրքերն ու սպասները կողոպտվում են, գերիներ տանում յերեխաներին և ծերերին. «ընակութի աշխարհիս թողին զինչս իւրեանց և ի ծերպս վիմաց ապաւինէին... իբրև գնուէ (s!) Լրէրէր Լրկիր ի յահէ անիծեալ Ղուռումչոյ, մինչև քաղցրացաւ ած և առաքեաց զԲուսախտ խանն և կոտորեաց զղուռումչի և զաւրսն իւր. և եղև խաղաղութի ամ աշխարհի և դարձաւ աշխարհս ի ընակութի իւր... և Զաւպանն կրկին հաստատեցաւ ի պարոնութի Բուսախաղանի»: (Ձեռ. № 88, Յերևանի Թանգարանում): Ժամանակը թվագրված է «ՉԿԹ: և ի : ՉԿԸ: (=1319—1320)»: Այս դեպքերն ակնարկում է և մի անհայտ ժամանակագիր «Երընչի և Ղուռումչին նատան». (Սամուէլ Անեցի շարունակություն. Վաղարշապատ. 1893. 167: